

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2019

Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı

The Scope of Murakkab Sentence in Arabic

Yakup KIZILKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üni. İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Asst. Prof., Atatürk Uni. Fac. of Theology, Dep. of Arabic Language and Rhetoric
Erzurum/Turkey

yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-7930-3300

Atıf: Kızilkaya, Yakup. "Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019): 122-146.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.631921>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Ekim / October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved.

Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı

Öz: Arapçada cümlelerin basit ve birleşik cümleler olarak sınıflandırılması son dönem gramer çalışmalarında görülen bir olgudur. Bu tür bir sınıflandırma kadim eserlerde bulunmamaktadır. Dolayısıyla kadim dönemde birleşik cümle, modern dönemde ele alındığı biçimiyle incelenmemiştir. Ancak kadim dönemdeki cümle ile ilgili olan kübra-sugra terimleri ve cümlelerin irab açısından sınıflandırılması birleşik cümleyle ilişkilidir. Cümlelerin kübrâ-suğrâ olarak ele alınması, mürekkep cümleyle bir giriş olarak değerlendirilebilse de konunun içeriği mürekkep cümleyi tam olarak karşılamamaktadır. Öte yandan cümlelerin irab açısından sınıflandırılması birleşik cümlelerin bazı türlerinin dolaylı olarak incelendiğini göstermektedir. Bununla birlikte birleşik cümle türleri kadim dönemde bütüncül ve sistematik biçimde ele alınmamıştır. Mürekkep cümle terimi modern dönemde üretilmiş ve çeşitleri incelenmiş olmakla birlikte detaylarına ilişkin bazı görüş farklılıkları vardır. Dolayısıyla modern dönemde de birleşik cümlelerin kapsamı hususunda görüş birliğine varıldığı söylenememektedir. Bu çalışma kadim dönem ve modern dönemin birleşik cümle yapısına yaklaşımlarını değerlendirerek Arapçada birleşik cümlelerin kapsamını incelemekte, Arapçadaki mürekkep cümle yapılarını Türkçedeki benzer yapılarla karşılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagati, birleşik cümle, mürekkep cümle, ana cümle, yan cümle, irap, söz dizimi.

The Scope of Murakkab Sentence in Arabic

Abstract: The classification of sentences in Arabic as simple and murakkab (compound) sentences is a phenomenon seen in recent grammar studies. This type of classification is not found in old works. As a result, the compound sentence in the past period was not examined as it was handled in the modern period. However, the terms of kubra-sugra related to the sentence in the past period and the classification of sentences in terms of 'irab are related to the compound sentence. Although the existence of sentences in qubrâ-suğrâ forms can be considered as an introduction to the murakkab sentence, the content of the subject does not fully correspond to the murakkab sentence. However, the classification of sentences in terms of 'irab evidences that some types of compound sentences are in directly examined. Nonetheless, the compound sentence types were not considered in an integrated and systematic manner in the past period. The term "murakkab cumla" and its varieties have been studied, but there are some differences in opinion regarding its details. Therefore, it cannot be said that the consensus of linguists exists on the scope of murakkab cumla in the modern period. This study evaluates the past and modern approaches to murakkab cumla and examines its structure in Arabic and then compares the compound murakkab cumla in Arabic with similar structures in Turkish.

Key words: Arabic language and rhetoric, compound sentence, murakkab cumla, main sentence, dependent clause, 'irab, syntax.

نطاق الجملة المركبة في اللغة العربية

ملخص: تصنيف الجمل في اللغة العربية على أنها جمل بسيطة ومركبة، ظاهرة تظهر في الدراسات الحديثة، في حين لم يكن هذا التصنيف متداولاً في كتب الأقدمين؛ لذلك لم نر شرحاً لمعنى هذه الجملة في كتب أسلافنا كما نراه في كتب أهل هذا الفن اليوم. وعلى الرغم من أن مصطلح الجملة الكبرى والصغرى والجمل التي لها محل من الإعراب والجمل التي ليس لها محل من الإعراب مصطلحات متعلقة بالجملة المركبة، كما أن مصطلح الجملة الكبرى والصغرى يعدّ مدخلاً لها إلا أن محتواها لا يتوافق مع محتوى الجملة المركبة، ومن ناحية أخرى فإنّ تصنيف الجمل من حيث الإعراب يظهر أنّ بعض أنواع الجمل المركبة سُرحت قديماً بطريق غير مباشر ولكنّها لم تُدرَس دراسة شموليّة ومنهجية، مصطلح الجملة المركبة أُستخدمت حديثاً، فقد تناول الباحثون أقسام هذا المصطلح على الرغم من اختلافهم في بعض تفاصيله، لذلك، لا يمكن القول أنّ هناك إجماعاً على نطاق الجملة المركبة في الفترة الحديثة، تبحث هذه الدراسة في مقاربات بنية الجملة المركبة في العصور القديمة والحديثة وتفحص نطاق الجملة المركبة باللغة العربية، كما يتضمّن مقارنة الجملة المركبة في العربية مع مماثلتها في التركية.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، الجملة المركبة، الجملة الرئيسية، الجملة الفرعية، الإعراب، النحو.

GİRİŞ

Cümlelerin yapısal özelliklerinin ve söz dizimdeki konumlarının tespiti, dil öğreniminin önemli bir parçasıdır. Temel düzeyde basit cümlelerle başlayan dil öğretiminin hedeflerinden biri de karmaşık cümle yapılarını çözme yetisi kazandırmaktır. Zira dilde cümleler sadece basit yapıda değil çoğu zaman birbiri içine geçmiş birleşik yapılar şeklinde tezahür etmektedir. Diğer taraftan cümlelerin birbiriyle ilişkilerinin belirlenmesi, dolayısıyla metindeki rolünün iyi tespit edilmesi, nitelikli bir tercüme faaliyetinin de ön koşuludur. Bu yüzden ana dil ile hedef dildeki birleşik cümle yapılarının karşılaştırmalı tahlili önem arz etmektedir.

Arap gramerinde cümlenin irab ve isnad ağırlıklı ele alınışı, basit cümle yapılarını iyi tanıtırken cümleler arası ilişkilerin söz konusu olduğu birleşik cümlerin kapsamının bir nebze kapalı kalmasına sebep olmuştur. Gramerde yapısına göre cümleler doğrudan ele alınmadığından birleşik cümleye gramerin sistematik konu akışı içerisinde birçok konuda dolaylı olarak yer verilmiştir. Örneğin haberi, cümle şeklinde olan birleşik isim cümlesi, haber çeşitleri başlığında; sıfat cümleleri, sıfat çeşitleri başlığında, hal cümleleri ise aynı şekilde hal başlığı altında yer almıştır.

Klasik kaynaklarda cümlelerin *kübrâ-suğrâ cümleleri* olarak tasnif edilmesi birleşik cümleye bir giriş sayılmaktadır. Ancak kübrâ-suğrâ cümleleri daha çok isim cümlesindeki tezahürleriyle ele alındığından birleşik cümle tarzındaki birçok cümle yapısı bu başlıkta kendilerine yer bulamamıştır. Birleşik cümleye dair bazı yapılar cümlelerin irabı bakımından ele alındığı *iraptan mahalli olan cümleler* başlığında da bulunabilmekle birlikte bu başlık altında cümleler müfred ismin yerine geçip geçmeme yönünden incelenmiş, burada da cümlelerin ana ve yan cümle şeklindeki ayırımına girilmemiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntısıyla ele alınacağı üzere son dönemlerde cümle yapılarının ayrıca ele alınmasının bir ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Arap âleminde cümleyi konu alan birçok çalışma yapılmış, konuya yeni yaklaşımlar getirilmiştir.¹ Örneğin modern dönem dilcilerinden Fahrettin Kabâve yukarıda bahsi geçen kübrâ-suğrâ cümlelerinin kapsamını daha geniş tutmuştur. Ona göre kübrâ cümlesi;

¹ Bu konudaki bazı yeni yaklaşımlar için bk. Adil b. Ahmed b. Sâlim Bâna'me, *Binâu'l-cumle 'inde Mustafa Sâdik er-Râfi'î min hilâli kitâbihi Evrâki'l-vurd* (Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu ummi'l-kurâ, 2000), 63-69; Huseyn Mansûr eş-Şeyh, *el-Cumletu'l-Arabiyye dirâse fî mefthûmihâ ve taksîmâtihâ'n-nahviyye* (Lübnan: Muessesetu'l-Arabiyye, 2009), 83-106; Abdullah Ahmed Hamza en-Nehârî, "el-Cumletu'l-Arabiyye fî'd-dersi'n-nahvî" *Mecelletu'l-Endelus li'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 15/14 (Haziran 2017): 11-14.

cümlelerinden birinin mübteda, fâil, haber veya nasih fiillerin ikinci mefulü olduğu iki veya daha çok cümleden oluşan cümle, suğrâ cümlesi de kübrâ cümlesinin tamamlayıcı parçasıdır. Muhammed İbrahim Abâde ise cümleleri البسيط basit, الممتدة uzun, المزوجة المركبة birleşik, المتخللة girişik المتشابكة karmaşık cümle gibi kısımlara ayırarak incelemektedir.² Fâdıl Salih es-Sâmerrâî kübrâ-suğrâ, iraptan mahalli olan-iraptan mahalli olmayan cümlelerden başka bir de الجملة غير مستقلة müstakil olmayan cümleler olarak isimlendirdiği aslında yan cümle sayılabilecek bazı yapıları zikretmektedir.³ Öte yandan Mustafa el-Galayini de cümleyi; isim, fiil, iraptan mahalli olan ve olmayan olarak dört kısımda incelemektedir.⁴ Bunun dışında basit ve birleşik cümlelerin kapsamıyla ilgili daha farklı fikir ileri sürenler de bulunmaktadır.⁵ Görüldüğü üzere Arap gramerinde cümleler, farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasnifler dilcinin bakış açısına göre birbirinden az ya da çok farklılıklar göstermekte, bazı dilciler konuyu daha genel başlıklarla değerlendirirken, diğer bir kısmı mevcut başlıklara yenilerini eklemektedir.

Ülkemizde hazırlanan Arapça dilbilgisi kitaplarında da cümlelerin ele alınışındaki eksiklik fark edilmiş, konu müstakil olarak incelenmeye başlanmıştır. Örneğin ana dili Türkçe olanlara yönelik hazırlanan Mehmet Maksutoğlu'nun *Arapça Dilbilgisi*'nde bu konuda ilk adımların atıldığı söylenebilir. Eserde cümleler; الجملة الواقعة عنصراً من عناصر "basit cümle", الجملة المركبة "mürekkep cümle", الجملة الشرطية "şart cümlesi", الجملة الاعتراضية "ara cümle" ve الجملة التفسيرية "açıklama cümlesi" başlıkları altında ele alınmıştır.⁶ Konuyla ilgili diğer eserlerde de cümlelerin yapı bakımından çeşitlerine yer verilmiş olup⁷ bu konuda belirli bir standarda ulaşılmadığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerde cümlelerin, Türkçe ve Arapça dilbilgisi verilerinin senteziyle ele alındığı görülmekte olup bu tür çalışmalar sayesinde bu alanın daha da netleşip

² Muhammed İbrahim Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye mukevvenâtuhâ envâuhâ tahlîlühâ* (Kahire: Mektebetu'l-edeb, 2001), 136-148.

³ Fâdıl Salih es-Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye te'lifuhâ ve aksâmuhâ* (Ürdün: Dâru'l-fikr, 2007), 110, 146, 187, 195.

⁴ Mustafa Galâyînî, *Cami'ü'd-durûsi'l-Arabiyye* (Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2017), 714.

⁵ Hüseyin Ali Ferhân, *el-Cümletu'l-Arabiyye fi dirâsâti'l-muhdesîn* (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1971), 92; Abdulvahab Bekîr v.dğr. *en-Nahvu'l-Arabî min hilâli'n-nusûs* (Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li't-tevzî', 1973), 17-204.

⁶ Mehmet Maksutoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 215-221.

⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, 5. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 63-107; Hasan Çakır, *İşlev İtibarıyla Arapçada Cümle Yapısı* (Konya: Esra Yayınları, 2009), 283-543; R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 209-248.

olgunlaşacağı anlaşılmaktadır. Türkçede birleşik cümleler yapısı bakımından basit, birleşik, sıralı ve bağlı gibi kısımlara ayrılan taksimat içerisinde incelenmektedir. Farklı değerlendirmeler olmakla birlikte birleşik cümleler de girişik birleşik, şartlı birleşik, ki'li birleşik ve iç içe birleşik cümleler olarak sınıflandırılmaktadır.⁸

Bu çalışmada Arapçadaki birleşik cümlelerin kapsamı, klasik ve son dönem Arapça kaynaklarda yer alış şekilleriyle incelenmiştir. Ayrıca birleşik cümle yapıları Türkçedeki şekilleriyle de karşılaştırılarak cümlelerin içerik ayrıntısına çok girmeden bu konuda genel bir çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ele alınan yapılardan başka birleşik cümle oluşturduğu değerlendirilen yapılar konuyu ele alan çalışmalarda farklı değerlendirmelerle yer almaktadır.⁹

1. Klasik ve Modern Dönem Eserlerde Mürekkep Cümlelerin Ele Alınışı

Klasik kaynaklarda cümlelerin الجملة البسيطة "basit cümle" ve الجملة المركبة "birleşik cümle" şeklindeki ayırımına rastlanmamaktadır. Ancak bu konuyu andıracak biçimde الجملة الكبرى "cümle-i kübrâ / büyük cümle" الجملة الصغرى "cümle-i suğrâ / küçük cümle" terimleri görülmektedir. Cümle-i kübrâ, modern dönemde dilcilerin cümleleri sınıflandırmada kullandıkları birleşik cümle teriminin kapsamına giren cümlelerin bazı türlerini karşılamaktadır. Cümle-i suğrâ ise birleşik cümle içerisindeki yan cümlelerin bazı biçimlerini göstermektedir. Buna göre suğrâ cümlesi isim cümlesi, fiil cümlesi veya şibih cümle olabilir. زيدٌ في الدار. زيدٌ قام أبوه. زيدٌ أبوه قائمٌ. gibi. Örneklerde görüldüğü üzere kübrâ cümlesi mübtedayla başlamakta, suğrâ cümlesi de onun haberi olmaktadır. Kübrâ cümlesinin başına mukarebe, reca, şuru'fiilleri ve nakıs fiiller gelebilir. Bu cümlelerin türü hususunda tartışma olsa da genel kabule göre bunlar fiil cümlesi kabul edilmektedirler.¹⁰ Buna göre nevâsıh adı verilen bu fiillerle başlayan cümleler de haberleri cümle şeklinde olması kaydıyla kübrâ cümlesi olmaktadır.¹¹ Ancak tam fiille başlayan çoğu cümle yapısı yukardaki çerçevenin dışında kalmıştır. Bu durum cümle-i kübrâ kavramının, isim cümlesiyle ve nevâsıh adı verilen fiillerle başlayan yapılarla sınırlı olduğunu göstermektedir. Nitekim klasik kaynaklarda fiil cümlesi içerisinde yan cümle olarak yer alan sıfat ve hal cümleleri suğrâ cümlesi kapsamında değerlendirilmemiştir.¹² İbn Hişâm ظننتُ

⁸ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 2. Baskı (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2014), 72-92.

⁹ Maksutoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 215-221; Çörtü, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, 63-107; Çakır, *İşlev İtibarıyla Arapçada Cümle Yapısı*, 283-543; Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 209-248.

¹⁰ Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 143.

¹¹ Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 168.

¹² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 424; Celaluddin es-Suyûtî, Abdurrahman Ebû Bekr, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, Thk. Ahmed Şemsuddin (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998), 1: 47, 49.

. زييداً يُقوم أبوه. veya زييداً أبوه قائمٌ. örneklerindeki gibi efâl-i kulûbün (iki meful alan fiillerin) ikinci mefullerinin de suğrâ yapısında olduğunu belirterek cümle-i kübrâ kavramının içeriğine efâl-i kulûbu de dahil etse de efâl-i kulûb dışındaki tam fiillerle kurulan birleşik cümleler kübrâ cümlesi olarak değinilmemiştir. Zira bu kaynaklarda kübrâ cümlesinin kapsamı isim cümlesiyle sınırlı görünmektedir.¹³

Klasik kaynaklarda kübrâ cümlesi; *haberi (yüklemi) cümle şeklindeki isim cümlesi*, suğrâ cümlesi de *mübtedaya bağlı olan cümle* olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Bu tanımdan hareketle kübrâ-suğrâ terimlerinin isim cümlesiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir.¹⁵ Buna göre kübrâ-suğrâ cümlelerinin isim cümlesi bağlamında ele alınmasındaki bir gerekçenin cümle kuruluşunda şart olan isnad özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Zira basit cümle kurulumunda gerekli görülen olan isnad, kübrâ cümlelerinde de aranmıştır. Bunlarda da yüklem (müsned), özneye (müsnedün ileh) yüklenmesi (isnadı) gerekli görülmüştür. Bu sebeple iki cümleden oluşan birleşik yapılarda da bulunması ön görülen isnad, isim cümlesinde tezahür edebilmiştir. Nitekim suğrâ cümlelerinin yüklem olabildiği tek yapı isim cümleleridir. Dolayısıyla ana cümle içerisinde cümlecik pozisyonundaki sıfat ve hal gibi diğer cümleler ise müsned olamadıklarından suğrâ cümlesi olarak değerlendirilmemişlerdir. Bu bağlamda tartışmaların vuku bulduğu en bariz konu, şart-cevap cümlelerinin yapısı olmuştur. Bazı dilciler şart ve cevap cümlelerini iki ayrı isnad içeren bağımsız cümleli yapı olarak değerlendirmektedir. Bazı dilciler ise şart üslubunda biri olmadan diğerinin anlamsız kalacağı iki cümle bulunduğu görüşünden hareketle bu cümlelerin yapısını isnad terkibine benzetmiştir.¹⁶

Kadim dilcilerin; içerisinde en az iki cümle olan kübrâ cümlelerini, mürekkep cümle olarak değerlendirmemelerinin sebebi, onların terkip lafzına yükledikleri anlam ile ilgili olduğu da anlaşılmaktadır. Buna göre herhangi iki müfred lafzın birlikteliği terkip olarak adlandırılmakta ve terkibi meydana getiren tarafların bu oluşuma birbirine denk katkı sunduğu kabul edilmektedir. Örneğin isnad terkiбинde terkibi oluşturan müsned ve müsnedün ileyhten herhangi biri terkipten çıkarıldığında terkiбин anlamı kaybolmaktadır. Modern dönemde mürekkep cümle

¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 424; Muhammed Semîr Necîb el-Lebedî, *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfîyye* (Beyrut: Dâru'l-Furkân, 1985), 53.

¹⁴ Cemaleddin İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, Thk. Mazin Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah (Şam: Dâru'l-fikr, 1964), 2: 424.

¹⁵ Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 168.

¹⁶ Muvaffakuddin Ebu'l-bekâ Ya'îş b. Ali b. Ya'îş el-Mevsilî, *Şerhu'l-Mufassal*, Thk. Emîl Bedî' Yakub (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2001), 1: 229.

olarak kabul edilen bazı cümle türlerinde ise terkinin taraflarından biri olan yan cümle terkipten çıkarıldığında geriye kalan taraf, bir anlam ifade etmektedir. Nihayetinde terkinin klasik dönemdeki bu yorumu kadim dilcilerin içerisinde cümle barındıran yapıları, mürekkep cümle değil; kübrâ ve suğrâ cümleleri olarak isimlendirmelerine sebep olmuştur.

Konuya bu şekilde yaklaşmanın diğer bir izahı da cümle öğelerinin *umde* ve *fazla* olarak tanımlanmasında aranabilir. Buna göre cümlelerin oluşumu için şart olan öğeler (özne ve yüklem) umdedir. Diğer unsurlar ise bu umdeleri sınırlandıran ve cümleye farklı anlamlar katmak için cümleye dahil olan öğelerdir. Bunlar da fazla olarak isimlendirilmektedir. *Fazladan* kasıt, cümleden atılabilecek nitelikteki unsur anlamına gelmeyip umde dışında cümleye katkı sağlayan veya onu sınırlayan her türlü unsurdur.¹⁷ Cümle öğeleri umde ve fazla olarak değerlendirildiğinde cümleler ancak umde görevinde olduklarında suğrâ cümlesi kabul edilmiş, fazla görevinde olduklarında bunlar için bir isimlendirmeye gidilmemiştir. Neticede klasik kaynaklarımızdaki kübrâ-suğrâ cümlelerinin, çağdaş dilbilgisi kitaplarındaki *mürekkep cümleyi* tam manasıyla karşılamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple modern dönem dilcileri, cümleyi yapısı bakımından yeniden ele almanın bir gereklilik olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Muhammed İbrahim Abâde, cümle içerisinde cümlecik şeklinde yer alan sıfat, meful, hal, sıla, nâib-i fâil ve mutarıza cümlelerinin küçük cümle olarak, bu cümleleri içerisinde barındıran cümlelerin de büyük cümle olarak kabul edilmesini önermiş, İbn Hişâm'ın yukarıda bahsettiğimiz görüşünün bu konuya bir giriş olarak değerlendirilebileceğine ve konunun geliştirilebileceğine işaret etmiştir.¹⁸ Nitekim İbn Hişâm'ın cümle-i kübrâ kavramının kapsamını genişleterek bu konuda yaptığı açılım modern dönemde mürekkep cümle kavramının birleşik cümlelerin diğer türlerini de içine alacak biçimde gelişmesinde ön ayak olmuştur.

¹⁷ Fâdıl Hasan Abbâs, *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha 'İlmu'l-me 'ânî*, 4. Baskı (Ürdün: Dâru'l-furkân, 1997), 337; Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseynî el-Kefevî, *Küllîyyât*, Thk. Adnan Derviş – Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1998), 1633; Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 259.

¹⁸ Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 135.

2. Mürekkep Cümle Oluşturan Yapılar

Mürekkep (birleşik) cümleye geçmeden önce basit cümle ile ilgili bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Basit cümle الجملة البسيطة, tek bir isnad içeren dolayısıyla tek bir yargı bildiren cümledir. Bu cümleler; العلم مفيد. gibi isimle, حضر محمد. gibi fiille veya أقائم أخواك؟ gibi fiilden türemiş ve fiil özelliği taşıyan müştak bir kelimeyle başlayabilir.¹⁹ İsim cümlesi ve fiil cümlesi olarak iki çeşidi vardır. Konumuz birleşik cümleler olduğundan basit cümleyle ilgili olarak bu kadar bilgiyle yetinilmiştir.

Birleşik (mürekkep) cümle الجملة المركبة, içerisinde birden çok cümle bulunan cümleler için kullanılan bir terimdir. Cümle oluşumunda kelimeler arasında isnad gerektiğinden birleşik cümlelerin tanımı, içerisinde birden çok isnad bulunan cümle şeklinde de yapılmıştır.²⁰ Arap Gramerinde cümleler basit ve mürekkep cümle olarak tasnif edildiği gibi²¹ asli ve fer'i olarak da sınıflandırılmıştır. Buna göre asli cümleler, söz dizimi gereği fer'i cümlelere dönüşebilmektedir. Bu fer'i cümleler *sıla*, *sıfat*, *haber*, *hal*, *muzafun ileyh ve makulü kavl* cümleleri şeklinde tezahür edebilmektedir.²² Fer'i cümle diye isimlendirilen bu dizimler Türkçedeki *yan cümleye* denk düşmektedir. Fer'i cümle içeren cümleler ise mürekkep cümle olmaktadır. Modern dönem dilbilgisi çalışmalarında mürekkep cümle içerisindeki yan cümleler için الجملة الفرعية "fer'i cümle" terimi kullanıldığı gibi الجملة الصغرى "suğrâ cümlesi" terimi de kullanılmaktadır.²³ Bu cümleler yukarıda sayılan fer'i cümle çeşitlerinden başka *zarf cümlesi*, *şart cümlesi*, *fâil ve nâib-i fâil* de olabilmektedir.²⁴ Ana cümle ise الجملة الرئيسية, الجملة المحورية, الجملة الأساسية veya الجملة الأم olarak adlandırılmaktadır.²⁵

Mürekkep cümledeki ana cümle asıl fikri taşımakta, yan cümle ise yardımcı fikir olarak ana fikri desteklemektedir. Dolayısıyla yan cümle, anlamca ana cümleye bağımlı cümledir.²⁶ Meseleye kelam-cümle ilişkisi zaviyesinden bakıldığında şu neticeye

¹⁹ Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 135.

²⁰ Mustafa Humeyde, *Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabt fi terkibi'l-cumleti'l-Arabiyye* (Kahire: Mektebetu Lübnan, 1997), 149.

²¹ Şerîf Meyhûbî, "er-Rabtü'l-isnâdî fi'l-cumleti'l-Arabiyyeti'l-basîta" *Mecelletu'l-edeb ve'l-luga* 6 (Mayıs 2007), 182.

²² Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ* (Mağrib: Dârü's-sekâfe, 1994), 371.

²³ Reşâd Ahmed Abdulgani, *Nizâmu'l-cumleti'l-ismiyye fi şî'ri Abdîllah el-Berdûnî* (Doktora Tezi, Câmî'atu Mentûrî, 2019), 29.

²⁴ Bekîr, *en-Nahvu'l-Arabî min hilâli'n-nusûs*, 20; Abdulgani, *Nizâmu'l-cumleti'l-ismiyye*, 29.

²⁵ Şeyh, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 86; Meylûd Harkâtî, *et-Terkîbi'l-lugavî fi şî'ri'l-Hansâ fi dav'i 'ilmi'l-lugati'l-hadîs* (Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atu Bâtna, 2007), 154.

²⁶ Abâde, *el-Cumletü'l-Arabiyye*, 139.

varılabilir: Kalam müstakil bir mana ifade eden sözdür. Cümle ise genellikle yargı bildiren söz olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla ana cümle içerisindeki yan cümleler, bir yargı içermeleri sebebiyle cümle olarak tanımlansalar da kalam kapsamına girmemektedir. Zira ana cümleye bağlı olduklarından müstakil bir anlam ifade etmemektedir.

Yukarıda modern dönem dilcilerinin mürekkep cümle olarak değerlendirdikleri bazı yapılara kadim dönemde suğrâ-kübrâ cümleleri ile iraptan mahalli olan-olmayan cümlelerde dair konularda yer verildiği belirtilmişti. Bu çalışmada incelenen cümlelerin çoğu, son sınıflandırmadaki iraptan mahalli olduğu değerlendirilen cümlelerdendir. Cümlelerin iraptan mahalli olup olmamasına göre değerlendirilmesinde esas kabul edilen ölçüt, cümlelerin müfredle tevil edilip edilememesidir. Müfredle tevil edilebilen cümlelerin iraptan mahalli olduğu tevil edilemeyenlerin ise iraptan mahalli olmadığı kabul edilmektedir.²⁷ Ancak bu genel kuralın istisnaları vardır. Nitekim iraptan mahalli olan bazı cümleler müfredle tevil edilememektedir. Örneğin iraptan mahalli olduğu kabul edilen makûlu'l-kavl şeklindeki meful cümlesi ve başında ف veya لا edatı olan şartın cevabı olarak gelen cümleler iraptan mahalli olsalar da müfrede dönüştürülemez. Bu yüzden olsa gerek Radî, bazı cümlelerin bu kuralın kapsamı dışında kaldığından hareketle bu genel kuralı kabul etmemiştir.²⁸ Belki de bu yüzden İbn Hişâm iraptan mahalli olan ve olmayan cümlelerin belirlenmesinde müfredle tevil edilebilme şartını doğrudan ifade etmemiş, müfred yerine geçebilen cümlelerin iraptan mahalli olduğunu, geçmeyenlerin ise iraptan mahalli olmadığını belirtmiştir. Bu konuda Kabâve de müfred yerini alan ve onun yerine kullanılan cümlelerin iraptan mahalli olduğunu zikretmektedir. Ancak konunun izahında müfred yerine geçmekten kastın, müfredle tevil edilebilme olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Neticede sebeplerinden birini de bu hususun teşkil ettiği bazı gerekçelerden ötürü iraptan mahalli olan cümlelerin sayısında dilciler arasında birlik görülmemektedir. Çoğunluğa göre bu tür cümlelerin sayısı yedidir. İbn Hişâm ise bunları dokuz olarak vermektedir. Öte yandan Ebû Hayyân bu cümlelerin sayısını otuz üçe kadar çıkarmıştır.³⁰ Kabâve de

²⁷ Galâyîni, *Cami' u' d-durûsi'l-Arabiyye*, 715.

²⁸ Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, Thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî (Suudi Arabistan: İdâretu's-sekâfeti ve'n-neşr bi'l-câmi'a, 1993), 2: 1109.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 427; Suyûtî, *Hem' u'l-hevâmi'*, 2: 257; Fahreddin Kabâve, *İ'râbu'l-cümel ve eşbâhu'l-cümel* (Halep: Dâru'l-kalem, 1989), 33, 34.

³⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 427; Fethî Abdulfettah ed-Decnî, *el-Cumletu'n-nahviyye neşeten ve tataavuran ve i'râben* (Kuveyt: Mektebetu'l-felâh, 1987), 129.

bu cümleleri on başlıkta incelemektedir.³¹ Bu çalışmanın amacı cümleleri irabı bakımından incelemek olmadığından bunlar içerisinden sadece birleşik cümle içerisinde yan cümle olarak değerlendirilen cümleler ele alınacaktır.

Arapçadaki mürekkep cümlelerin birçok türü Türkçedeki *girişik birleşik cümle*ye karşılık gelmektedir. Girişik birleşik cümle Arapçada *الجملة المتداخلة* terimiyle karşılanabilir. Bu yapı içindeki cümleler eşit derecede olmayıp çoğunlukla biri diğerinin yan cümlesi şeklindedir. Abâde, cümleleri çeşitli yönlerden ele aldığı eserinde *الجملة المركبة* adını verdiği bölümde bu cümleleri aralarındaki alakalara göre sıralamaktadır. Bu cümleler de birleşik cümleler içerisinde değerlendirilir. Buna göre mürekkep cümleler aralarında; yemin, şart, zaman veya mekân, sebep-sonuç, istidrak, istisna, beraberlik veya eşdeğerlik ve teşbih alakası kurulmaktadır.³² Dolayısıyla bu cümleler içerisindeki yargılar, birbiriyle türlü ilişkiler kurarak ana yargıyı meydana getirmektedir. Bu ilişkiler çoğu zaman cümlelerin birbiriyle ilişkisini kuran bir edat olmadan bağlamdan anlaşılma ile birlikte bazı durumlarda cümleler arası ilişkinin kurulması için edat yardımı gerekmektedir. Bu edat hal vav'ı gibi anlamı cümle içerisinde ortaya çıkan bir edat olabileceği gibi *الذي* gibi sıla cümlesinin yan cümle olmasını sağlayan isim de olabilir. Edatın bu anlamda ele alınışında Temmân Hassân'ın tanımlamasından yararlanılmıştır. Zira O'na göre edat, sadece harfi cer, atıf harfi ve nevasih harfleri değil; isim veya fiil de olsa kelimeler veya cümleler arasında ilişkileri sağlayan her türlü gramatik unsurdur.³³ Nitekim edatın buna benzer yorumu başka dilcilerde de görülmektedir.³⁴ Neticede birleşik cümleler arasında ilişki, edat yardımıyla ve edatsız olmak üzere iki türlü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Edatsız Birleşik Cümleler

Burada ele alınacak cümleler genellikle gramer kitaplarındaki *iraptan mahalli olan cümleler* kapsamındadır. Bu cümlelerin müfred (tek kelime) mesabesinde olması şartı vardır. Bu şartın gerekçesi şudur: Cümlede bir ögenin hangi vazifeyi gördüğü, sonundaki değişikliklerle belirlenmektedir. İrap adı verilen bu değişiklik ise ancak müfred lafızda görülebilmektedir.³⁵ Dolayısıyla irapta asli unsur, kelimedir. Ancak söz konusu unsur cümle olduğunda müfred ismin sonundaki değişiklik

³¹ Kabâve, *İ'râbu'l-cümel ve eşbâhu'l-cümel*, 8, 38.

³² Abâde, *el-Cumletu'l-Arabîyye*, 139-144.

³³ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabîyye manâhâ ve mebnâhâ*, 123.

³⁴ Mahzûmî, *fi'n-Nahvi'l-Arabî nakd ve tevcih*, 320.

³⁵ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *et-Tuhfetu's-seniyye bi şerhi'l-mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* (Katar: Y.y., 2007), 19.

cümlede görülememektedir. Zira cümle birçok müfreden oluşan bir birliktir. Bu yüzden cümlelerin konumu, ancak müfredle tevil edilerek belirlenmektedir. Yani ana cümlede bir öge olması dolayısıyla iraptan mahalli olan cümleler, tek kelime hükmünde kabul edilmektedir.³⁶ Aşağıdaki cümleler bu kapsamda değerlendirilebilir:

Haber Cümlesi: Haberleri cümle şeklinde olan isim cümleleri, Arapçada en çok kullanılan birleşik cümlelerdendir. Bunlar الجملة الإسمية المركبة “mürekkep isim cümlesi” olarak adlandırılmaktadır.³⁷ Haber cümleleri الطالب أبو يذهب. cümlesindeki gibi isim cümlesi veya الطالب يذهب أبو. cümlesindeki gibi fiil cümlesi olabilmektedir. Haber cümleleri bu örneklerde görüldüğü üzere mübtedanın haberi olabildikleri gibi كان الطالب أبو يذهب. cümlesindeki gibi إِنَّ ve benzerlerinin haberi, كان الطالب أبو يذهب. ve Kad الطالب يذهب أبو. cümlelerindeki gibi genel kanaate göre fiil cümlesi olarak kabul edilen كان ve benzerlerinin haberi de olabilmektedir. Haber cümlelerinde bu cümlelerin mübtedayla irtibatını sağlayacak bir الرابطة “râbit” olması şartı vardır. Bu râbit, yukarıdaki örneklerde أبو kelimesindeki zamir olarak tezahür etmiştir. الطالب. cümlesindeki gibi bazen gizli de olabilir.³⁸

Sıfat Cümlesi: Sıfat cümleleri genellikle nekre bir ismin akabinde gelerek birleşik cümle oluşturan yan cümlelerdir. Bu cümleler رأيت عالما علمه كثيرٌ. cümlesindeki gibi isim cümlesi veya قابلت رجلا يمشي. cümlesindeki gibi fiil cümlesi olabilir. Sıfat cümleleri müfred isme çevrilebilir. Örneğin جاء رجلٌ لا أعرفه. “Tanımadığım bir adam geldi” birleşik cümlesinde لا أعرفه. “Onu tanımıyorum” cümlesi ana cümlelerin bir ögesi olması sebebiyle sıfat cümlesidir. Bu cümle جاء رجلٌ لا أعرفه. şeklinde müfred sıfata dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla لا أعرفه cümlesi son cümledeki غيرٌ kelimesi konumundadır. Nitekim رجلٌ kelimesi sıfatını tek kelime olarak alabildiği gibi cümle olarak da alabilmiştir. Bu yüzden bu cümledeki sıfat cümlesi tek kelime hükmünde kabul edilerek ana cümlelerin bir ögesi olmaktadır.³⁹

Hal Cümlesi: Arap dilinde yaygın kullanılan yan cümlelerden birisi de hal cümlesidir. Bu cümleler genellikle marife bir ismi takip eden cümlelerdir. جاء أحمدٌ. “Ahmet koşarak geldi” cümlesinde يركضُ “koşuyor” cümlesi böyledir. Bu

³⁶ Abdulkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, Thk. Yasin el-Eyyûbî (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2008), 223.

³⁷ G. Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-nahvî li'l-lugati'l-Arabiyye*, Thk. Ramazan Abduttevvab (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994), 138.

³⁸ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1: 268; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1: 230.

³⁹ Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-nahvî*, 176.

cümle *جاء أحمدٌ رَاكِضًا* şeklinde tek kelimeyle de ifade edilebilir. Hal cümleleri durum bildirdiklerinden örnekte görüldüğü gibi çoğunlukla fiil cümleleri şeklindedir. Bununla birlikte hal cümleleri, isim cümlesi olarak da gelmektedir. Arapçadaki hal, Türkçede durum zarfına karşılık gelip özne veya nesnenin durumunu açıklayabilmektedir. Bu cümlelerde de kendisini açıkladığı isme bağlayan bir *râbit* bulunması şartı vardır. Bu *râbit*; zamir, hal vav'ı veya her ikisi birlikte olabilir. Hal cümleleri genellikle edatsız kullanılmakla birlikte bazı durumlarda hal cümlesi, ana cümleye aslında bir atıf harfi olan *و* edatıyla da birleşmektedir. Bu cümleler genellikle isim cümlesi şeklindedir. Cürcânî hal cümlelerindeki *و* edatını, atıf harfi olan *و* edatı ile denk tutmaktadır. Gerekçesi ise hal vav'ı ile müstakil cümleleri birbirine bağlayan *و* edatının bir cümleyi diğerine bağlama hususunda benzer özellik göstermeleridir. Ona göre hal cümlelerinin başındaki *و* edatı hal vav'ı olarak isimlendirilmekle birlikte, bu isimlendirme onun cümleleri bağlama işlevini değiştirmemektedir. Neticede *رَأَيْتُ زَيْدًا وَسَيْفُهُ عَلَى كَتْفِهِ* "Zeyd'i kılıcı omuzundayken gördüm" cümlesindeki hal vav'ı *العلمُ حسنٌ والجهلُ قبيحٌ* "İlim iyi, cehalet kötüdür" cümlesindeki atıf vav'ına denk işlev görmektedir.⁴⁰ Ona göre her ne kadar ilki yan cümle, ikincisi de müstakil cümlelerin başında bulunsun da nihayetinde her biri yeni bir cümle başladığını göstermektedir. Bununla birlikte Cürcânî'nin de benimsediği görüşe göre hal cümlelerinin başındaki bu *و* atıf harfi olan *و*'dan ayırmak için buna hal vav'ı denilmiştir. Nitekim başında hal vav'ı olan cümleyle öncesindeki cümle, eşit derecede olmayıp cümleler arasında ana cümle-yan cümle ilişkisi vardır. Atıf harfleri ise eşit derecedeki cümleleri birbirine bağlamaktadır. Hal cümlelerinin başında *و* kullanılması birtakım incelikler sebebiyledir. Bunlardan birisi, bazı hal cümlelerinin müfredde dönüştürülebilmesidir. Bu konuda verilen ilk örnekte görüldüğü gibi edatsız ana cümleye birleşen fiil cümlesi müfred isme dönüştürülebilmiştir. Ancak *و* ile ana cümleye birleşen hal cümlelerinde bu durum geçerli değildir. Öte yandan hal vav'ı kullanmanın başka gerekçeleri de vardır. Örneğin doğrudan ana cümleye birleşebilecek fiil cümlesinin öncesinde hal vav'ının kullanılması bu cümlelerdeki eylemi vurgulamak içindir. Dolayısıyla "Zeyd hızlıca bana geldi" cümlesini *جاءني زيدٌ يسرعٌ* şeklinde değil de *جاءني زيدٌ وهو مسرعٌ* şeklinde ifade etmedeki gerekçe, gelme olayından ziyade *Zeyd'in hızlılığına* dikkat çekmektir. Nitekim ilk cümledeki hızlılık, ikinciye göre daha sönük kalmaktadır.⁴¹ Zira ilk cümlede *gelmek*, ikinci cümlede ise *hızlılık* ön plana çıkmaktadır. Ayrıca

⁴⁰ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz*, 214.

⁴¹ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz*, 215.

tercihe göre getirilebilen *و*'ın bu kullanımı, hal cümleleriyle ana cümlenin öznelerinin değiştiği durumlarda zorunluluk arz etmektedir. Çünkü iki cümle bu edat yardımıyla birbiriyle ilişkilendirilmediğinde hal cümlesinden bahsetmek mümkün olmamakta, ortaya birbirinden bağımsız iki cümleli bir yapı çıkmaktadır. Nitekim *جاءني خالدٌ والشمسُ طالعةٌ*. “Halit bana Güneş doğarken geldi” şeklinde hal anlamı verilebilmesi için cümlede kullanılan hal *vav*'ı gereklidir.⁴²

Gramerde hal ve sıfat cümlelerinin belirlenmesinde, genel kaide olarak nekre isimleri takip eden cümlelerin sıfat, marife isimleri takip edenlerin de hal oldukları şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır. Bu husus, *الجملة بعد النكرات صفات وبعد المعارف أحوال*. “Nekre isimlerden sonra gelen cümleler sıfat, marifelerden sonrakiler haldir” şeklinde kurallaştırılmıştır. Ancak dildeki kurallar, genelleme ifade etmekte olup bu tür kurallar daha çok eğitimseldir. Bununla birlikte kuralların çoğu zaman istisnaları vardır. Hal ve sıfat cümleleriyle ilgili olan bu kuralda da durum aynıdır. Zira her marifeden sonra gelen cümle hal, her nekreden sonra gelen cümle sıfat anlamı ifade etmeyebilir. Nitekim cins anlam ifade eden marifelerden sonra gelen cümleler sıfat olarak da değerlendirilmektedir. Aynı şekilde muzafun ileyh veya sıfat olarak tahsislik kazanan ve böylece marifeye yaklaşan nekre isimlerden sonraki cümleler de hal cümlesi olarak değerlendirilebilmektedir.⁴³ Hal cümleleri, Türkçedeki durum ya da tarz bildiren yan cümleciklere denk düşmektedir.⁴⁴

Mefulun Bih Cümlesi: Kavlin makulü *مقول القول* olarak isimlendirilen cümleler, mefulun bih olarak ana cümle içerisinde yan cümle olmaktadır. *(قَالَ إِيَّيْ عِبْدُ اللَّهِ)* “O, şöyle dedi: Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum.” (Meryem 19/30) ayet-i kerimesindeki *إِيَّيْ عِبْدُ اللَّهِ* bölümü böyledir. Tercümede görüldüğü gibi makulu'l-kavl kısmının öncesinde iki nokta kullanılmıştır. Arapçada *قَالَ* babının mefulleri dışında *قال* anlamı taşıyan fiillerin mefulleri ile *ظننتك تجهدُ* “Çalıştığını sandım” cümlesindeki gibi efal-i kulübün mefulleri de yan cümle şeklinde gelebilmektedir.⁴⁵ Türkçede bu cümleler, iç içe birleşik cümleler içerisinde değerlendirilmektedir.⁴⁶ *Bunu duyunca arkadaşları kabahat senindir dediler* gibi. Bu cümlede *kabahat senindir* cümlesi iç cümle olmaktadır. Bu cümlelerde ana yargıyı teşkil eden fiiller, Arapçada olduğu gibi *demek* ve *bilmek*,

⁴² Abbâs, *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha*, 431.

⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 2: 478.

⁴⁴ Tahir Neşat Gencan, *Dilbilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979), 384.

⁴⁵ Galâyînî, *Cami'u'd-durûsi'l-Arabîyye*, 486.

⁴⁶ Türkçede iç içe geçmiş cümleler ile ilgili olarak bk. Feyza Hepçilingirler. *Türkçe Dilbilgisi*. 10. Baskı (İstanbul: Pasifik Ofset, 2018), 370; Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 3. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 514.

saymak, zannetmek, addetmek gibi efal-i kulûb diye isimlendirilen duygu fiilleridir.⁴⁷

Mübteda Cümlesi: Cümle ile müfred arasında bir konumda bulunan müevvel mastar tarzındaki dizilimi bir kenara bıraktığımızda mübtedanın cümle şeklinde geldiği yan cümleler nadir kullanımı olan yapılardır. Nitekim *سواءً عليّ أيّ شيءٍ فعلتّ.* “Ne yaparsan yap benim için birdir” örneğindeki gibi haberi tekaddum etmiş isim cümlelerinde mübteda, yan cümle olarak birleşik cümle içerisinde yer alabilmektedir.⁴⁸

Fâil ve Nâib-i Fâil Cümlesi: Çoğu dilci cümle olan fâil veya nâib-i fâil türünü kabul etmemektedir.⁴⁹ Ancak cümlelerin, fâil olabileceğini kabul edenler de bulunmaktadır. Örneğin bazı dilcilere göre (*ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسُجُنَّتْهُ...*) “Sonra onlar, Yûsuf’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu zindana atmayı uygun buldular.” (Yûsuf 12/35) ayet-i kerimesindeki *لَيْسُجُنَّتْهُ* cümlesi, *بَدَأَ* fiilinin fâilidir.⁵⁰ Nitekim Kur’ân-ı Kerimde fâilin cümle olduğu başka ayet-i kerimeler de vardır. Kufe dil mektebi mensupları fâilin cümle olabileceği görüşündedirler. Örneğin, *تَبَيَّنَ لِي كَمْ صَبَرْتُمْ* “Ne kadar sabrettiğinizi anladım”, cümlesinde *صَبَرْتُمْ* cümlesi, *بَدَأَ* cümlesinde *بَدَأَ* cümlesinde *بَدَأَ* cümlesi, *أَقَامَ زَيْدٌ* cümlesinde *أَقَامَ* cümlesi fâildir. *هَلْ قَعِدَ عَمْرُو؟* “Amr’ın oturduğu bilindi mi?” cümlesinde de *قَعِدَ* cümlesi nâib-i fâildir.⁵¹ Dolayısıyla çoğu dilde olduğu gibi Arapçada da sıkça kullanılan bu tür cümlelerin fâil olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵²

Bedel ve Atf-ı Beyân Cümlesi: Ana cümledeki bir kelimenin açıklayıcısı konumundaki bedel cümleleri de yan cümle olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Arapçada bedel kullanılarak vurgu ikinci sıradaki ifadeye çekilmektedir. Bu üslupta önce *mübdel minh* denilen genel anlamlı bir kelime zikredilmekte, akabinde ona bedelle açıklık getirilmektedir. *مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَدُوٌّ مَغْفِرَةٌ وَدُوٌّ* (Fussilet 41/43) ayet-i kerimesindeki *مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ* cümlesi, *مَا*

⁴⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009), 406.

⁴⁸ Kabâve, *Îrâbu’l-cümel ve eşbâhu’l-cümel*, 26, 145.

⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 449; Ahmed Abdulazim Abdulgani, *el-Mustalahu’n-nahvî drâse nakdiyye tahlîliyye* (Kahire: Dâru’s-sekâfe, 1990), 49.

⁵⁰ Muhyiddin Derviş, *Îrâbu’l-Kur’ân ve beyânüh*, (Beyrut: Dâru’l-irşâd, 1992), 4: 492; Kabâve, *Îrâbu’l-cümel ve eşbâhu’l-cümel*, 26.

⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 2: 448-449.

⁵² Râcîhî, *et-Tatbîku’n-nahvî*, 201.

⁵³ Sâmerî, *el-Cumletu’l-Arabiyye*, 148.

ism-i mevsûlunun bedeli olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴ Aynı şekilde (...وَأَسْرُوا النَّجْوَىٰ هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ...) (el-Enbiyâ 21/3) ayet-i kerimesindeki هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ kelimesini açıklayan bedel cümlesidir. Ancak İbn Hişâm bu görüşü Zemahşerî'ye atfederek bu cümlenin tefsiriyye olarak adlandırılabilceğini de ilave eder. Zira İbn Hişâm'ın cumhura dayandırdığı görüşe göre bedel veya atf-ı beyân, cümle şeklinde gelmemektedir.⁵⁵ Örneklerden de anlaşıldığına göre bu cümleler kendinden önceki bir cümleden bedel olmayıp müfred bir ismin bedeli olduklarında yan cümle olarak değerlendirilebilmektedir. Bazı dilcilere göre bu tür yan cümleler atf-ı beyân olarak da kabul edilebilmektedir. Bedelle atf-ı beyân arasında neredeyse fark yoktur. İki arasında fark, anlamsaldır. Örneğin قام زيدٌ cümlesinde أخوك kelimesi bedel veya atf-ı beyân olarak kabul edilebilmektedir. Cümlede kastedilen أخوك kelimesi olduğunda bu kelime bedel, زيد olduğunda ise أخوك kelimesi atf-ı beyân kabul edilmektedir.⁵⁶ Bedel veya atf-ı beyân olan cümlelerdeki durum da örnekteki müfrede benzerdir. Bu sebeple Sîbeveyh'e dayandırılan bir görüşten hareketle bedelle atf-ı beyânın birleştirilebileceği belirtilmiştir.⁵⁷ Nitekim atf-ı beyânı bütünüyle kaldırıp bunları da bedel kabul etmek gerektiği yönünde teklifler de getirilmiştir.⁵⁸

2.2. Edatlı Birleşik Cümleler

Bu tür cümleler edat yardımıyla birleşik cümleyi meydana getirirler. Bu türden bazı cümleler edatsız kullanıldıklarında müstakil cümleler iken edatla başkasına ihtiyaç duyar hale gelirler. Şart edatı yardımıyla birleşen şart ve cevap cümleleri, ana cümleye ism-i mevsûlla birleşen sıla cümleleri bunlardandır. Aşağıdaki cümleler bu kapsamda değerlendirilebilir:

Kasem Cümlesi: Yemin (kasem) cümleleri ile bunların cevapları, ana-yan cümle şeklinde kabul edilebilecek birleşik cümle yapıları oluşturabilir. Cümlenin baş tarafında adına yemin edilen unsur yer almakta, ardından yemini açıklayan cümle gelmektedir. İkinci cümle yeminin cevabı olarak adlandırılmakta ve asıl yargı burada yer almaktadır. Başında çoğunlukla başında لا edatı bulunur. Bu edat kasemle cevap cümlelerini birleştirme işlevi görmektedir. Kasem cümlesi çoğu zaman ... أقسم بالله fiiliyle kurulmaktadır. "Allah'a yemin ederim ki,

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 475.

⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 446-450.

⁵⁶ Abbâs, *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha*, 413.

⁵⁷ Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 201.

⁵⁸ Râcîhî, *et-Tatbîku'n-nahvî*, 443.

çalışacağım” gibi. → harfi cerri konumunda و veya ت edatının kullanıldığı kase m cümlelerinde ise fiil hafzedilmektedir. والله لأجتهدن ve تالله لأجتهدن gibi. Bununla birlikte .الله لأجتهدن gibi kase m tarafının kullanılmadığı, sadece cevap cümlesinin zikredildiği kullanımlar da yaygındır.⁵⁹

Şart Cümlesi: Şart cümleleri edatla cevap cümlesiyle birleşen cümlelerdendir. Bu yapı, şart cümlesi ile *cevap veya ceza cümlesi* denilen iki bağımsız cümle nin bir edatla birleştirilmesinden meydana gelmektedir. Şart cümleleri edatsız kullanıldığında bağımsız yargı ifade etmekte şart edatıyla kullanıldıklarında ise bağımsız cümle olmaktan çıkıp bazı dilcilere göre *fer’i cümle* olarak isimlendirilmektedirler.⁶⁰ Bu cümleleri birleşik cümle dışında isim ve fiil cümlesinin yanında müstakil bir cümle türü olarak kabul edenler de olmakla birlikte⁶¹ şart-cevap cümlelerinin başındaki şart edatlarının iki cümleyi birleştirdiğinden hareketle bu cümleler çoğunlukla birleşik cümle kapsamında değerlendirilmektedir.⁶² Özellikle إذا şart edatıyla başlayan cümleler cevap cümlesinin zarfı konumunda olduklarından şart cümleleri de birleşik cümleler başlığı altında incelenmektedir. إذا dan başka çoğu şart edatı da cümlede zaman veya mekan zarfı olarak görev yapmaktadır. Bu durum, şart cümlelerinin, şart üslubunu türlü bakımlardan sınırlayan yan cümle görüntüsü vermesine sebep olmaktadır. Şart ve cevap cümleleri çoğu zaman fiil cümleleri şeklindedir. إن تجتهدن .“Çalışırsan başarırısın” gibi. Bununla birlikte cevabın isim cümlesi şeklinde geldiği de vakidir. إن تجتهدن فأنت ناجح. Ancak şart cümlesi, şartın bir gereği olarak daima fiil cümlesi şeklindedir. Bazı cümlelerde şart edatından sonra isimle başlayan bir cümle görüntüsü ortaya çıksa da bu isimlerden önce mahzuf bir fiilin varlığı kabul edilerek bu cümleler yine fiil cümlesi kategorisinde değerlendirilmektedir. Cevap cümlelerinin başında bazı durumlarda ف veya إذا edatı yer almaktadır. Cevap cümlelerinin başındaki ف *cevap / ceza fa’sı* إذا edatı da *izâ-i fücâiyye* diye isimlendirilmektedir. Bu edatların görevi anlamca cevap cümlesi olmaya elverişli olmayan cümlelerin, şart üslubu içerisinde yer aldığını göstermektedir. Örneğin. إن عصَى فَوَيْلٌ له. “İsyan ederse ona yazıklar olsun” cümlesindeki cevap cümlesi, şartın doğrudan sonucu değildir. Belki ikinci derecede

⁵⁹ Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 51,52.

⁶⁰ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ*, 220.

⁶¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi ‘ilmi'l-Arabiyye*, Thk. Fahr Salih Kudâre (Amman: Daru Ammar, 2004), 49; Celaleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, Nşr. Komisyon (Dimeşk: Mecma'u lugatî'l-Arabiyye, 1987), 2: 392, 393.

⁶² Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 159.

bir sonuç cümlesidir. Ancak bu cümle şarttan bağımsız da değildir. Bu yüzden şartın cevabı olduğunu göstermek için cümle başında ف kullanılmaktadır. Buradaki ف nin atıf harfi olan ف edatından farklı olduğunun göstergesi, iki cümle arasındaki mahiyet farklılığıdır. Zira ilk cümle fiil cümlesidir ve şart edatı fiilde etki etmiştir. İkinci cümle ise isim cümlesi olup şarttan etkilenmemiştir.⁶³

Sıla Cümlesi: Sila cümleleri جاء الذي قام أبوه. cümlesindeki gibi *ism-in silası* ve أعجبنى أن قمت. cümlesindeki gibi *harf-in silası* olarak ikiye ayrılmaktadır.⁶⁴ İsimle başlayan sila cümleleri gramerde iraptan mahalli olmayan cümleler içerisinde değerlendirilmektedir. İsm-i mevsûller kendinden sonraki cümleyle birlikte değerlendirilmediğinden öge olarak sadece sila cümlesinin başındaki ism-i mevsûl kabul edilmektedir. Harfin silası olan cümleler ise başındaki harfle birlikte cümlede birçok öge olabilmektedir.⁶⁵ Müevvel mastar olarak adlandırılan bu yapı isme tevîl edilebilmektedir. Bu kullanım Arap dilinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu özellikleri sebebiyle harfle gelen sila cümleleri mastara çevrilebilen cümleler olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca ele alınmıştır. İsm-in silası olan cümleler ise ana cümlenin ögesi olan marife bir ismin açıklayıcısı olan cümlelerdir. Bu isim, çoğu kullanımında kendinden sonraki yan cümle ile ana cümleyi birleştiren bir işlev görmektedir. Nitekim sila cümleleri fer'i cümlelerden kabul edilmektedir.⁶⁶ Örneğin “Zeyd'in hazırladığı kahveyi sevmem” cümlesindeki لا أحب القهوة التي يُعدها زيدٌ. “Onu Zeyd hazırlıyor” cümlesi fer'i cümledir. Birbirinden bağımsız olan her iki cümle التي ism-i mevsûlunun kullanımıyla ana ve yan cümle denilebilecek yapıyı meydana getirmiştir.⁶⁷

Nekre isimleri niteleyen cümleler ana cümleye doğrudan birleşmekteyken marife isimleri niteleyen cümleler ism-i mevsûl aracılığıyla birleşmektedir. Nekre ve marife isimlerin cümle ile nitelenmesindeki bu farklılık, yani marife ismin doğrudan değil edat yardımıyla nitelenmesi, cümle adı verilen yapının özelliğine bağlanmaktadır. Buna göre cümleler nekredir. Nekre kabul edildikleri için de nekre bir ismi doğrudan niteleyebilmektedir. Ancak söz konusu marife isim olduğunda sıfatla mevsuf arasında bulunması gereken marifelik-nekrelik uyumu gereğince nekre kabul edilen cümlenin, marife bir ismi nitelemesi mümkün olmamaktadır. Bu yüzden cümle, marife bir ismi niteleyebilmek için yine marife bir isim olan ism-i

⁶³ Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-nahvî*, 179, 180.

⁶⁴ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 2: 258.

⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 457, 458.

⁶⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabîyye manâhâ ve mebnâhâ*, 371.

⁶⁷ Humejde, *Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabt*, 147.

mevsûlun yardımına başvurmaktadır.⁶⁸

Sıla cümlesi şeklindeki yapılar Türkçede *ilgi cümlesi* de denilen *ki'li birleşik cümle*nin bazı şekillerine denk düşmektedir. *Amcasını kaybetti ki o tek dayanağıydı* gibi.⁶⁹ Nitekim bu cümle Arapçaya çevrildiğinde ism-i mevsûl kullanımı gerekmektedir: *فقد عمه الذي كان سنده الوحيد.* gibi. Birleşik cümlelerin Türkçedeki bu türü Arapça ve diğer yabancı dillerden tercüme vasıtasıyla dilimize girmiş olup, Türkçenin söz dizim yapısına uygun düşmemektedir.⁷⁰ Çünkü Türkçe söz diziminde ana unsurlar, yardımcı unsurlardan sonra gelmektedir. *Ahmet gitti* gibi. Bu cümlede asıl unsur olan *gitti* fiili cümle sonunda yer almıştır. Arapçada ise asıl unsurlar öndedir. *ذهب أحمد.* gibi. Basit cümle örneğindeki bu durum birleşik cümlelerde de geçerlidir. Ancak yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere ilgi cümlelerinde ana cümle yardımcı cümleden önce gelmiştir. Nitekim Arapça birleşik cümlelerde genellikle ana yargının bulunduğu taraf önce, tali yargının bulunduğu taraf sonra gelmektedir. Türkçede ise genellikle durum bunun tersidir. Ancak *ki'li birleşik cümle*lerde normal dizilimden farklı olarak asıl unsurun önce, yardımcı unsurun ise daha sonra geldiği görülmektedir.

Zarf Cümlesi: Klasik kaynaklarımızda muzafun ileyh olarak zikredilen cümleler, zarflar vasıtasıyla yan cümle olan cümlelerdir. Bunlar zaman veya mekân zarfı olabilir.⁷¹ *جلس محمد حيث أخوه جالس.* “Muhammed kardeşinin oturduğu yerde oturdu” cümlesinde *حيث* edatı sonraki cümleye muzaf olarak yan cümle yapısı oluşturmuştur. *جئت إذ حضر أخوك.* “Kardeşin geldiği zaman geldim” cümlesinde de aynı görevi zarf olan *إذ* yapmaktadır.⁷² Aynı zamanda şart edatı da olan *إذا* ile birlikte bu üç zarf, daima cümleye muzaf olarak kullanılmaktadır.⁷³ Şart edatlarından olan *كما* ve *لما* da cümleye muzaf olmaktadır. Bunlar dışında, *بينما*, *بينما*, *بعدها* gibi zarflar da cümleye muzaf olarak yan cümle yapıları oluşturmaktadır. *بينما هبطت طائرة أقلعت طائرة أخرى.* “Bir uçak inerken diğeri kalktı” gibi.⁷⁴ Bunlardan başka bir de *استقبلت محمدا يوم وصل أرضروم.* “Muhammed’i Erzurum’a vardığı gün karşıladım” örneğindeki *يوم* gibi aslında isim olmakla birlikte cümledeki konumu gereği zarf olarak muzaf olan kelimeler de vardır. *ساعة*, *عام*, *زمان*, *حين*, *حين* gibi zaman anlamlı

⁶⁸ Abdulkâhir el-Cürânî, *Delâilu'l-i'câz*, 200.

⁶⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1974), 553.

⁷⁰ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 514.

⁷¹ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 2: 405.

⁷² Sâmerrâî, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 148.

⁷³ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 2: 405.

⁷⁴ Abâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye*, 142.

kelimeler bu şekilde kullanılmaktadır. Zarflarla birleşen cümleler Türkçede zaman bildiren yan cümlelerle karşılanabilir.⁷⁵

İrabı mahkî olarak yapılan cümleler de muzafun ileyh konumunda gelebilmektedir. "أنا أذكر دائما قول "لا إله إلا الله" "Daima 'Lailaheillellah' sözünü zikrederim" örneğindeki "لا إله إلا الله" cümlesi gibi. Ancak mahkî irap alan cümleler tırnak içerisindeki ifadeler gibi müfred isim mesabesinde kabul edilebileceğinden bu cümleler zarflara muzafun ileyh olan cümlelerin zarflarıyla birlikte oluşturduğu gibi yan cümle yapıları oluşturmamaktadır. Bu sebeple bu kapsamda değerlendirilmemiştir.

2.3. Müevvel Masterlı Birleşik Cümleler

Arapçada harfle masterlaştırılan cümle türü المصدر المؤول müevvel master diye isimlendirilmektedir. Müevvel master terimi المصدر الصريح sarîh master teriminin karşısında kullanılmaktadır. Sarîh masterlar fiilin tek kelime şeklindeki asıl masterıdır. Müevvel masterlar ise master harfleri yardımıyla master manası kazanan cümlelerdir. Gramerde müevvel masterlar, müfred ile cümle arasında bir yerde olarak değerlendirilip müfrede daha yakın görülmüştür. Bu yüzden bunlar "müfred benzeri" olarak da isimlendirilmektedir.⁷⁶ Bu görüşten hareketle bu çalışmada da müevvel masterlar, diğer yan cümlelerden ayrı değerlendirilmiştir.

Başına geldikleri isim veya fiil cümlelerini masterlaştıran edatlar: أن، أن، ما، كي، أن، أن، همزة التسوية ve لو edatlarıdır.⁷⁷ Master harfi olarak isimlendirilen bu edatlarla başlayan cümleler de ana cümle içerisinde ayrı bir cümle sayılabilecek yapılarıdır.⁷⁸ Ancak bu cümleler yalnız değil, başlarındaki master harfiyle birlikte değerlendirilmektedir. Bunlar, ismin kullanıldığı çoğu konumda kullanılabilmeleri sebebiyle cümlede birçok öge olabilmektedir. Nitekim müevvel master (وَأَنْ تَصُومُوا) (إِنَّكَ أَلَا تَكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمَزًا) (el-Bakara 2/184) ayet-i kerimesinde mübtada, (أَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرِهًا) (en-Nisa 4/19) ayet-i kerimesinde haber, (أَيُّودُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) (el-Bakara 2/266) ayet-i kerimesinde meful konumundadır.⁷⁹

Master edatları kendinden sonraki cümleyi ana cümleye bağladıklarından

⁷⁵ Gencan, *Dilbilgisi*, 384.

⁷⁶ Abdulgani, *el-Mustalahu'n-nahvî*, 47.

⁷⁷ Galâyîni, *Cami'u'd-durûsi'l-Arabiyye*, 696.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 458; Semerrâî, *el-Cumletu'l-Arabiyye te'lifuhâ ve aksâmuhâ*, 149.

⁷⁹ İsmail, "el-Masdaru'l-muevvel", 917, 918.

الحروف الموصولة *hurûf-u mevsûle* diye de adlandırılmıştır.⁸⁰ Bunlar içerisinde en yaygın kullanılanları *أَنَّ* ve *أَنْ* harfleridir. *أَنَّ* fiil cümlelerinin, *أَنْ* ise isim cümlelerinin başında yer almaktadır. Nitekim “Zeyd’in gelmesi beni sevindirdi” cümlesinde “Zeyd’in gelmesi” bölümü ana cümleye *سَرَّنِي أَنْ زَيْدًا قَدْ جَاءَ*, *أَنَّ* ile, *سَرَّنِي أَنْ زَيْدًا قَدْ جَاءَ* şeklinde *أَنَّ* ile bağlanabilir.⁸¹ Hurûf-u mevsûleden olan *كِي* edatı *(لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ)* “Elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şırmamayasınız diye (böyle yaptık.)” (el-Hadîd 57/23) ayet-i kerimesindeki gibi *لَـ* ile birlikte mastar manası vermektedir. Bazen *لَـ* mahzûf olabilmektedir. Kullanımı *أَنَّ* harfi gibi fiilin başındadır. *أَنَّ* edatından farkı, bu edatın yalnızca muzari fiille kullanılmasıdır. *أَنَّ* edatı ise hem mazi, hem de muzari fiille kullanılabilir. Mastar olan *مَا* harfinin *(وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا)* “Bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.” (Meryem 19/31) ayet-i kerimesindeki gibi zarf anlamı içeren ve *(لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْأَسْبَابِ)* “Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” (Sâd 38/26) ayet-i kerimesinde olduğu gibi zarf anlamı içermeyen kullanımları vardır.⁸² Ayrıca bir görüşe göre mastar olan *مَا* edatının mürekkep bir görüntü arz ettiği *مَا طَالَمَا سَطَّلَ+* ve aynı şekilde birleşmiş olan *فَلَمَّا* fiillerinden sonra fâil pozisyonunda olduğu cümleler de yan cümle oluşturabilmektedir. *فَلَمَّا* gibi *مَا وَجَدَ مِثْلَ ذَلِكَ*.⁸³ Çoğu kullanımında şart edatı olan *لَوْ* edatı ise *أَنَّ* konumunda mastar anlamı kazanmaktadır. Bu anlamda *وَدَّ - وَدَّ* *(يَوْمَ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ أَلْفَ سَنَةٍ)* “Onlardan her biri ömrünün bin yıl olmasını ister.” (el-Bakara 2/96) ayet-i kerimesindeki gibi. Aslında soru edatı olan hemze de bazı kullanımlarda mastar anlamı vermektedir. *(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ)* “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” (el-Bakara 2/6) ayet-i kerimesindeki gibi.

Nadir de olsa cümleler, mastar edatı kullanılmadan da ana cümleye mastarlaştırılarak bağlanabilmektedir. Arap diline ait birtakım gerekçelerle hazfedilen mastar edatı ise takdir edilmektedir. Nitekim *(قُلْ أَفَعَيِّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ)* “De ki: Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?” (ez-Zümer 39/64) ayet-i kerimesindeki *أَعْبُدُ* fiili öncesinde kendisini mastarlaştıran bir *أَنَّ* varmış gibi kabul edildiği için mastar anlamı kazanmıştır.⁸⁴ Sarih mastar yerine müevvel mastar tercih edilmesinin birçok sebebi

⁸⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 642, 645.

⁸¹ Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-nahvî*, 188.

⁸² Hacı Mehmed Zihni, *el-Muntahab ve'l-muktadab* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2014), 2: 362.

⁸³ Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-nahvî*, 190.

⁸⁴ Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*, 8: 444.

vardır. Bunlar arasında *أعطيني أن فمت*. ve *يعجبني أن تقوم*. örneklerinde görüldüğü gibi mazi ve muzari fiili seçimine fırsat tanınmasından dolayı zamansal bir farklılığa işaret edilebilmesi, isimdeki donukluk özelliğine rağmen fiildeki teceddüt anlamının tercih edilebilmesi, özellikle *أَنَّ* ile oluşturulan mastar-ı müevvelerde cümleye pekiştirme anlamının katılabilmesi zikredilebilir.⁸⁵

SONUÇ

Arap gramerinin oluşumundaki ana faktörlerden birisi de iraptır. Kısaca *kelimenin sonundaki değişiklik* olarak tanımlanabilen irab ile kelimenin söz dizimdeki görevi belirlenmektedir. Kelime sonlarındaki bu değişiklik, harf değişikliği şeklinde de olabildiği gibi çoğu zaman hareke değişimi şeklindedir. Harf ve hareke değişimi ise doğal olarak müfred yapılar olan kelimelerin sonunda görülmektedir. Bu sebeple gramerde cümlelerin ögesi olarak kelime esas kabul edilip irap mevzusu kelime üzerinden izah edilmiştir. Nitekim nahiv kuralları daha çok müfred yapılar üzerinden anlatıldığından öğelerin cümle olarak geldiği yapılar da müfredle tevیل edilerek değerlendirilmektedir. Bu yüzden kadim eserlerde modern dönemin mürekkep cümle olarak adlandırdığı iraba konu olmayan bazı yapılarla rastlanmamaktadır.

Klasik kaynaklarda cümleler; *isim-fiil cümlesi*, *kübrâ-suğrâ cümlesi* ve *iraptan mahalli olan-olmayan cümleler* şeklinde üç yönden tasnife tabi tutulmuştur. İlk ayırım cümlelerin başlangıç kelimesini itibara alan tanımlayıcı bir yaklaşımdır. Dolayısıyla ister kübrâ-suğrâ cümlesi olsun ister iraptan mahalli olsun veya olmasın her cümle isim veya fiil cümlesinden birisi kapsamına girmektedir. İkinci ayırım ise her ne kadar basit ve birleşik cümleyi andıran bir girişim olsa da cümleler arası isnadı esas aldığından bu ayırım, isim cümlesinin sınırlarını aşamamıştır. Son ayırımı ise cümleler müfred yerinde kullanılıp kullanılmama özelliğine göre sınıflandırılmıştır. Öğretimde bu tasnifatin her biri kullanılmamaktadır. Zira cümlelerin kübrâ-suğrâ şeklindeki ayırımı öğretimde işlevsel bulunmamaktadır. Cümleler daha çok ilk ve son tasnife göre ele alınmaktadır. Son tasnife göre ele alınan cümlelerin çoğu, birleşik cümle içerisinde yan cümle sayılabilecek yapılar olsa da bunların öğretimde iraptan mahalli olup olmamasına göre ele alınması yan cümle şeklindeki görünümünü ikinci plana itebilmektedir. Cümlelerin *basit-mürekkep* şeklindeki ayırımına ise modern dönemde rastlanmaktadır. Son dönem

⁸⁵ Fethî Ahmed Abdul'âl İsmail, "el-Masdaru'l-muevvel ve ahkâmuhu'n-nahviyye", *Mecelletu'l-'ilmiyye li külliyyeti lugati'l-'Arabiyye bi Asyûd* 30/2 (Ekim 2011), 881, 882.

çalışmalarda kübrâ-suğrâ cümlelerinin kapsamının genişletilerek birçok cümle türünün mürekkep adı altında incelendiği görülmektedir. Nitekim mürekkep cümle kavramı kübrâ-suğrâ cümle şekillerini kapsadığı gibi bunun dışındaki ana-yan cümle yapılarını da içermektedir.

Arapçada birleşik cümle içerisinde yer alan bazı yan cümleler, ana cümlelerin asli unsurlarını oluşturmakta ve bunlar olmadan cümle tamamlanamamaktadır. Haber, fâil, nâib-i fâil, mübteda cümleleri böyledir. Bazıları ise cümlede asli unsuru oluşturmadığından cümleden çıkarıldıklarında dahi cümle yapıca tam sayılmaktadır. Sıfat, hal, meful va bedel cümleleri böyledir. Zira birinciler müsned (yüklem) veya müsnedün ileyh (özne) taraflarından birinin yerine geçtiklerinden bunlar olmadan cümle oluşturulamamaktadır. Diğerleri ise fazla adı verilen cümleyi sınırlandırıcı, destekleyici unsurlardır. Cümleden çıkarılsalar da cümlelerin asıl unsurlarında bir eksilme olmamaktadır. İhtilafli olmakla birlikte kasem, şart ve şart cümlesine yakın olan zarf cümleleri ikinci kısma dahil edilebilir. Sıla cümleleri ise edatıyla birlikte cümlede umde veya fazla olarak kullanılmaya elverişlidir. Bu yüzden bunların konumunu, cümlede temsil ettikleri ögenin niteliği belirlemektedir. Öte yandan cümle kuruluşunda yan cümlelerinin konumu Arapçada ana unsurların önde, yardımcı unsurların ise sonda gelmesi prensibine uygun düşmektedir. Zira şart, kasem ve bazı zarf cümleleri dışındaki bütün birleşik cümlelerin yan cümle sayılacak unsurları, söz diziminde ana cümleden sonra gelmektedir.

Bu çalışmada özellikle ders kitabı tarzında telif edilen bazı eserlerin birleşik cümle yapısını ele alırken birçok öge yerinde kullanılmaya elverişli olması sebebiyle sıkça başvurduğu müevvel mastar şeklindeki dizilim ayrı başlık altında incelenmiştir. Zira müevvel mastar cümle ile müfred arasında bir konumda olup müfrede daha yakın görülmektedir. Ayrıca birleşik cümle yapılarını inceleyen birçok eserde kullanılan yan cümle şeklindeki örneklerin müevvel mastar dışındaki isim veya fiil cümlesi yapısındaki cümleler olduğu görülmüştür. Öte yandan kaynaklarda birçok yönüyle incelenen mürekkep cümlelerin bir kısmının edatlı, diğer bir kısmının da edatsız birleştiği görüldüğünden bu çalışmada mürekkep cümleler edatlı ve edatsız olarak tasnif edilerek bu konuda farklı bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abâde, Muhammed İbrahim. *el-Cumletu'l-Arabiyye mukevvenâtuhâ envâuuhâ tahlîlühâ*. Kahire: Mektebetu'l-edeb, 2001.
- Abbâs, Fâdıl Hasan. *el-Belağa funûnuhâ ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî*. 4. Baskı. Ürdün: Dâru'l-furkân, 1997.
- Abdulgani, Ahmed Abdulazim. *el-Mustalahu'n-nahvî drâse nakdiyye tahlîliyye*. Kahire: Dâru's-sekâfe, 1990.
- Abdulgani, Reşâd Ahmed. *Nizâmu'l-cumleti'l-ismiyye fi şî'ri Abdillâh el-Berdûnî*. Doktora Tezi, Câmi'atu Mentûrî, 2019.
- Abdulhamid, Muhammed Muhyiddin. *et-Tuhfetu's-seniyye bi şerhi'l-mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. Katar: Y.y., 2007.
- Abdulkâhîr el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, Thk. Yasin el-Eyyûbî. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2008.
- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam-*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Bâna'me, Adil b. Ahmed b. Sâlim. *Binâu'l-cumle 'inde Mustafa Sâdık er-Râfi'î min hilâli kitâbihi Evrâki'l-vurd*. Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu ummi'l-kurâ, 2000.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Bekîr, Abdulvâhab. v.dğr. *en-Nahvu'l-Arabî min hilâli'n-nusûs*. Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li't-tevzî', 1973.
- Bergsträsser G., *et-Tatavuru'n-nahvî li'l-lugati'l-Arabiyye*. Thk. Ramazan Abdu'ttevvab. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994.
- Bilgegil, M. Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. 2. Baskı. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2014.
- Çakır, Hasan. *İşlev İtibarıyla Arapçada Cümle Yapısı*. Konya: Esra Yayınları, 2009.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*. 5. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Decnî, Fethî Abdulfettah. *el-Cumletu'n-nahviyye neşeten ve tatavouran ve i'râben*. Kuveyt: Mektebetu'l-felâh, 1987.

- Derviş, Muhyiddin. *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*. 10 Cilt, Beyrut: Dâru'l-irşâd, 1992.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyub b. Musa el-Huseynî. *Küllüyyât*, Thk. Adnan Derviş – Muhammed el-Misrî. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1998.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009.
- Ferhân, Hüseyin Ali. *el-Cumletu'l-Arabiyye fi dirâsâti'l-muhdesîn*. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1971.
- Galâyînî, Mustafa. *Cami'u'd-durûsi'l-Arabiyye*. Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2017.
- Gencan, Tahir Neşat. *Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Harkâtî, Mevlûd. *et-Terkîbi'l-lugavî fi şî'ri'l-Hansâ fi dav'i 'ilmi'l-lugati'l-hadîs*. Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Bâtna, 2007.
- Hasan, Temmâm. *el-Lugatu'l-Arabiyye manâhâ ve mebnâhâ*. Mağrib: Dâru's-sekâfe, 1994.
- Hepçilingirler, Feyza. *Türkçe Dilbilgisi*. 10. Baskı. İstanbul: Pasifik Ofset, 2018.
- İbn Hişâm, Cemaleddin el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*. Thk. Mazin Mübarek – Muhammed Ali Hamdullah. Şam: Dâru'l-fikr, 1964.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ebu'l-bekâ Ya'îş b. Ali el-Mevsilî. *Şerhu'l-Mufasssal*. Thk. Emîl Bedî' Yakub. 6 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2001.
- İsmail, Fethî Ahmed Abdul'âl. "el-Masdaru'l-muevvel ve ahkâmuhu'n-nahviyye". *Mecelletu'l-ilmîyye li külliyyeti lugati'l-'Arabiyye bi Asyûd* 30/2 (Ekim 2011): 878-973.
- Kabâve, Fahreddin. *İ'râbu'l-cümel ve eşbâhu'l-cümel*. Halep: Dâru'l-kalem, 1989.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Lebedî, Muhammed Semîr Necîb. *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfîyye*. Beyrut: Dâru'l-Furkân, 1985.
- Mahzûmî, Mehdî. *fi'n-Nahvi'l-Arabî nakd ve tevcih*. 3. Baskı. Lübnan: Dâru'r-râidi'l-Arabî, 1986.
- Maksutoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Meyhûbî, Şerîf. "er-Rabtu'l-isnâdî fi'l-cumleti'l-Arabiyyeti'l-basîta". *Mecelletu'l-edeb*

ve'l-luga 6 (Mayıs 2007): 181-192.

Humeyde, Mustafa. *Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabt fî terkîbi'l-cumleti'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetu Lübnan, 1997.

Nehârî, Abdullah Ahmed Hamza. "el-Cumletu'l-Arabiyye fi'd-dersi'n-nahvî". *Mecelletu'l-Endelus li'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 15/14 (Haziran 2017): 7-45.

Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Lübnan: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 2010.

Radî. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. 2 Cilt. Thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî. Suudi Arabistan: İdâretu's-sekâfeti ve'n-neşr bi'l-câmî'a, 1993.

Sâmerrâî, Fâdıl Salih. *el-Cumletü'l-Arabiyye te'lîfuhâ ve aksâmuhâ*. Ürdün: Dâru'l-fikr, 2007.

Sevinç, R. Resul. *Arapçada Cümle Yapısı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Suyûtî, Celaleddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*. 4 Cilt. Nşr. Komisyon. Dimeşk: Mecma'u lugati'l-Arabiyye, 1987.

Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman Ebû Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*. Thk. Ahmed Şemsuddin. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.

Şeyh, Huseyn Mansûr. *el-Cumletu'l-Arabiyye dirâse fî mefhûmihâ ve taksîmâtihâ'n-nahviyye*. Lübnan: Muessesetu'l-Arabiyye, 2009.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-Arabiyye*. Thk. Fahr Salih Kudâre. Amman: Daru Ammar, 2004.

Zihni, Hacı Mehmed. *el-Muntahab ve'l-Muktadab*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2014.